

γραφέως περιοριζομένου συνήθως εις παράθεσιν γνωμῶν προγενεστέρων λογίων ἢ εις συγχώνευσιν μεταξὺ τῶν ὑποσημειώσεων περιττῆς ὕλης. Πολλαχοῦ, ὑπὸ τὴν βεβιασμένην φράσιν τοῦ συγγραφέως, ὑποκρύπτεται κακὴ μετοχέτευσις ξενογλώσσων κειμένων, τῶν ὁποίων τὸ νόημα κακοποιεῖται ἢ καθίσταται ἀκατανόητον. Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων παραδειγμάτων ἐπάγομαι τὰ ἑξῆς δύο:

Μπάρμπας, σελ. 160: Ὁ θεράπων κινεῖται ἀπὸ μιᾶ γενικῆ περιγραφῆ τῆς γεμάτης πλήθους τέντας σὲ λεπτομέρειες, ὅπως ἐκεῖνη ποῦ δίνει τὸ κόκκινο χρῶμα τῶν ποδιῶν τοῦ περιστεριοῦ ποῦ πεθαίνει: «φοινικοσκελεῖς» (1207). Εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς σπάνιες συνθέσεις καὶ ἀπὸ τὶς λίγες λαμπρὲς λέξεις γιὰ χρῶμα στὸν λόγο.

S. A. Barlow, *The imagery of Euripides*, London 1971, 63-64: The servant in the *Ion* moves from a general description of a crowded banquet scene to one tiny detail, the relaxed claws of the dying bird which has drunk the poison meant for Ion. This detail is made vivid by the one single visual epithet *φοινικοσκελεῖς*, «scarlet-clawed» which draws attention to the bird's red feet. It is one of the very few compounds and one of the few significant words for colour in the speeches.

Μπάρμπας, σελ. 201, ὑποσημ. 1: «δύσκολα μποροῦμε νὰ βοηθήσουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Ρῆσος παρόλα αὐτὰ δὲν εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἐπιδεικτικὰ ζωγραφισμένο χάρτινο πίνακα».

H. D. F. Kitto, «The *Rhesus* and related matters», *Yale Classica, Studies* 25 (1977), 337: ...we can hardly help feeling that Rhesus, after all, is no more than garishly painted cardboard.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ προκειμένος τόμος, ἐν τάχει προφανῶς ἐκτυπωθεὶς, βαρύνεται ὑπὸ πλήθους τυπογραφικῶν σφαλμάτων, ἢ δ' ἐν τέλει ἀγγλικὴ περίληψις (Summary) βρίθκει παντοίων συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν σφαλμάτων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς θὰ βλάβῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ συγγραφέως πλησίον τῶν ἀλλοδαπῶν φιλολόγων τῶν ἀγνοούντων τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Κυριάκου-Μπέη Λιβαδά, Ἡ περὶ ἐλευθερίας θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀθήναι 1986 σελ. 191*

Ὁ παλαιὸς Πανεπιστημιακὸς ἰατρὸς Κ. Λιβαδάς ἀναγνοὺς πρὸ εἰσοσαετίας εἰς Ἀριστοτελικὰς πραγματείας κρίσεις ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιδοκιμᾷ τὴν δουλείαν καὶ μάλιστα ὅτι καὶ θεωρίαν ἔχει θεμελιώσει περὶ δουλείας ἐξεπλάγη καὶ ἔκτοτε ἐπέδωθη εἰς ἐμβριθῆ μελέτην ὅλων τῶν Ἀριστοτελικῶν ἔργων πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν κρίσεων τούτων. Τῆς μελέτης καὶ συστηματικῆς διερευνήσεως τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Σταγίριτου ἐπὶ μακρὰν συνέχειαν ἐτῶν ἀπαύγασμα εἶναι ἡ παρούσα ἐργασία του, ἥτις ἀποτελεῖ ὁμῶς θεωρίαν περὶ ἐλευθερίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὄχι περὶ δουλείας. Ἡ κρίσις ὅτι ἐγκρίνει ὁ Ἀρι-

στοτέλης την δουλείαν και όμιλεῖ περὶ αὐτῆς ἀποτελεῖ καθαρὰν παρανόησιν, ἀφοῦ ὁ φιλόσοφος εἶναι λάτρις τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φιλίας τῶν ἀνθρώπων, ἀποδοκιμάζει δὲ τὴν νόμφ δουλείαν ὡς ἄδικον.

Αὐτὸ τὸ ὅποιον δὲν ἔγινεν ἀντιληπτὸν καὶ προεκάλεσε κατὰ τὸν Λιβαδᾶν τὴν παρερμηγείαν εἶναι τὸ γεγονός· ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης διαστέλλει τὴν δουλείαν εἰς δύο κατηγορίας (*διχῶς γὰρ τὸ δουλεύειν καὶ ὁ δοῦλος*), τὴν νόμφ δουλείαν, τὴν ὁποίαν καὶ καταδικάζει ἀναφανδὸν καὶ τὴν φύσει δουλείαν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ θεμιτὴν καὶ ἐπιβεβλημένην πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ τοῦ φύσει δούλου. Προσοχὴ ὅμως εἰς τὸ τί σημαίνει φύσει δοῦλος. Φύσει δοῦλος εἶναι ὁ ἐν τῇ πλαισίῳ τῆς νομοτελείας τῆς Φύσεως ἀντιπροσωπεύων τὸ κατώτατον εἶδος ἀνθρώπου, τοῦ ἔχοντος ἑλλείψεις σωματικὰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς. ἀνικάνου πρὸς αὐτενέργειαν καὶ ἔχοντος συμφέρον νὰ τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν ἐνὸς δεσπότου. Ἡ ἐννοια τοῦ φύσει δούλου ἀναλύεται ὑπὸ τοῦ Ἄριστοτέλους φιλοσοφικῶς-ψυχολογικῶς ὡς φαινόμενον φυσιολογικόν, ὑπακοῦον εἰς τὸν νόμον τῆς φύσεως κατὰ τὸν ὅποιον αἱ φυσικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἰκανότητες εἶναι ἱεραρχημένοι. (Κατὰ τὴν γνώμην μου τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων εἰς τὰς τότε κοινωνίας δυσκόλως δύναται νὰ συλλάβῃ τις σήμερον, διότι βλέπομεν εἰς τὰς σημερινὰς κοινωνίας ὅτι ὑπάρχει ὑψηλὸς βαθμὸς μορφώσεως τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ πλήρης ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς ἰσότητος δι' ὅλους).

Τὰς ἀπόψεις αὐτάς τοῦ Ἄριστοτέλους διερευνᾷ ὁ Λ. φυλοκρινῶν τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον τοῦ ὄρου *δοῦλος* εἰς τὰ Ἄριστοτελικά κείμενα, τοῦ ὄρου *φύσει δοῦλος*, τοῦ ὄρου *ὄργανον*, τοῦ *δοῦλος - κτήμα* καὶ ἄλλων ἀκόμη ἐκφράσεων παραπλησίαν, ὡς *εὐδαιμονίας οὐδεις ἀνδραπόδω μεταδίδωσιν εἰ καὶ βίον καὶ τῆς φιλίας οὐκ ἔστι πρὸς τὰ ἄψυχα οὐδὲ δίκαιον ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ἵππον ἢ βοῦν οὐδὲ πρὸς δοῦλον ἢ δοῦλος· οὐδὲν γὰρ κοινόν ἐστιν*.

Συγκεκριμένως εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Πολιτικῶν του 1254α 1-35 ὁ Ἄρ. ἐξετάζων τὴν νομοτέλειαν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνίαν ἀποφαίνεται· *σαφῶς διώριζται τὸ θῆλυ καὶ τὸ δοῦλον*, ἐννοῶν φυσικὴν τινα καλύτερότητα προσόντων, ἐπιβάλλουσιν εἰς αὐτὰ νὰ ἐκτελοῦν ὅσα διατάσσει τὸ φύσει ἀνώτερον, *τῇ διανοίᾳ δυνάμενον προσεῖν καὶ φύσει δεσπόζον* ἵνα ἡ ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν καθεστηκυῖα πόλις εὐήμερη. Καὶ περαιτέρω προσθῆτει ἐν 1252 β 5-9· *Ἐν δὲ τοῖς βαρβάροις τὸ θῆλυ καὶ τὸ δοῦλον τὴν αὐτὴν ἔχει τάξιν*, αἴτιον δὲ ὅτι *τὸ φύσει ἄρχειν οὐκ ἔχουσι, ἀλλὰ γίνεται ἡ κοινωνία αὐτῶν δοῦλης καὶ δούλου*. Καὶ ἔτι περαιτέρω ἐν 1285 α 19· *Διὰ γὰρ τὸ δουλικώτερον εἶναι τὰ ἦθη φύσει οἱ μὲν βάρβαροι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν τῶν περὶ τὴν Εὐρώπην ὑπομένουσι τὴν δεσποτικὴν ἀρχὴν οὐδὲν δυσχεραίνοντες*. Εἶναι ὀφθαλμοφανὲς ὅτι διὰ τῶν ὄσων λέγει ὁ Ἄρ. δὲν ὀμιλεῖ διὰ τοὺς πωληθέντας ὡς δούλους λόγῳ χρεῶν ἢ αἰχμαλωσίας ἢ βίας, ἀλλὰ διὰ κατηγορίαν προσώπων ἔχόντων φύσει προσόντα ὑποβαθμισμένα.

Ἡ ἀνωτέρω ἀναγεγραφομένη λέξις συγκρίσεως «δουλικώτεροι» ὑπογραμμίζει τὴν ἱεραρχικὴν διαβάθμισιν· πρόκειται περὶ δούλων ὑπὸ τῆς φύσεως διαμορφωθέντων ἐν τῇ πλαισίῳ τῆς γενικῆς ἐν τῇ φύσει ἱεραρχίας, τὸ σῶμα ὑπὸ τὸν νοδν, οἱ δημιουργοὶ ὑπὸ τοὺς ἄρχοντας, οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τοὺς Θεοὺς. Ἡ ἀντίληψις δὲ αὐτῆ ἄλλως τε εἶναι τοῦ Πλάτωνος, ὁ δὲ πρῶτος ὁ χρησιμοποίησας τὴν ἱεράρχησιν τῆς ἐννοίας εἶναι ὁ Ὅμηρος μὲ τὴν περίφημον γνώμην του

ἦμισυ γὰρ ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνδρός, εὐτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἔλῃσι.

Πλεῖστοι ἐκφράσεις ποικίλης ἐφαρμογῆς τῆς ἐννοίας ταύτης εἰς τὰ Ἄριστοτελικά συγγράμματα ἀποσαφηνιζόμενα καταδεικνύουν ὅτι ὁ ὄρος *δοῦλος* χρησι-

μποιείται ως *terminus technicus* τελείως άσχετος πρὸς τὸ *status personae*. Ὁ Ἄρ. θέλει τὸν ἄνθρωπον φίλον πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐλεύθερον, ἡ δὲ ὄλη του διδασκαλία οὐδὲν ἄλλο εἶναι κατὰ τὸν Λ. εἰ μὴ θεωρία περὶ ἐλευθερίας.

Ἐποὺ οὕτω διὰ τῶν φράσεων τοῦ ἰδίου τοῦ φιλοσόφου ὁ Συγγραφεὺς τὸν ἀπὴλλαξε τῆς αἰτιώσεως ὅτι ἐγκρίνει τὴν νόμῳ δουλείαν, τὴν συναφὴ πρὸς τὴν ἀποικιοκρατίαν καὶ τὰ ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα (M. van Straaten 1964) ὁ Συγγρ. εἰς τὸ Β' μέρος τοῦ βιβλίου διατυπώνει τὴν περὶ ἐλευθερίας θεωρίαν τοῦ Ἄρ. ἐκ γνώμῶν αὐτοῦ ἐγκατεσπαρμένων εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ βιβλία ἐκ τῶν ὁποίων παρατίθενται ὑπὲρ τὰ 400 χωρία. Τὸ κύριον σημεῖον τῆς θεωρίας αὐτῆς τοῦ Ἄρ. ἐξαγγέλλεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Ἠθικῶν Εὐδημειῶν διὰ τοῦ Δηλιακοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Θεόγνιδος, ὅτι σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ἥτοι ἡ ἄσκησις τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρετῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται τὸ ἀγαθόν, τὸ ἄγον εἰς αὐτάρκειαν καὶ ἐλευθερίαν κοινωνικὴν καὶ ἀτομικὴν. Οἱ πολῖται ἀναγνωρίζονται ὡς ἴσοι καὶ ὅμοιοι, καταδικάζεται δὲ ἡ βία τῶν πολιτευμάτων καὶ ἡ ἀπληστία ἢ προκαλοῦσα τὴν δούλωσιν τῶν ἐχόντων ἡλαττωμένας ἀρετὰς πολιτῶν καὶ μὴ δυναμένων νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν ἐλευθερίαν των. Διὰ νὰ γίνουσι οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι πρέπει νὰ ἄρχουσι οἱ ἄριστοι ὑπὸ καθεστῶς δικαιοσύνης καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὴν πόλιν. Ἡ ὄλη ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους, καταλήγει ὁ συγγραφεὺς, εἶναι λόγος περὶ τῆς προαγωγῆς τῆς φιλίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐλευθερίας ὑπὸ τὸν κανόνα «ὄτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ» (HN 1106 b 21), δεδομένου ὅτι καὶ ἡ ἄγαν ἐλευθερία μεταβάλλει εἰς ἄγαν δουλείαν ὡς λέγει ὁ Πλάτων ἐν Πολ. 564 Α.

Πιστεύω ὅτι ὀρθῶς ἐρμηνεύει ὁ Λιβαδάς τὴν Ἀριστοτελικὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν καὶ εἰς ὀρθὰ συμπεράσματα καταλήγει.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

*Τοῦ βιβλίου τούτου τὸ τμήμα τῶν σελίδων 11-58 ἐδημοσιεύθη περιληπτικῶς εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τ. 13-14/1983-1984 σελ. 300-317.

Ἄποστόλου Π. Παπαθεοδώρου, Ἀρχεῖο Ἀθ. Τσεκούρα τῆς Ἐπιμελητείας Ἰωαννίνων τῆς Ἀυτονόμου Ἠπείρου 1914, ἔκδοσις «Ἰδρύματος Βορειοηπειρωτικῶν Ἑρευνῶν», Ἰωάννινα 1985, σελ. 672.

Τὸ ὑπὸ τῆς Διεθνoῦς Διπλωματίας διαμορφωθὲν καὶ συντηρούμενον «Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα», τὴν ὀξύτητα τοῦ ὁποῖου ἐπαυξάνει εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἔντονος προπαγανδιστικὴ δραστηριότης, παρουσιάζει ἰδιαιτερόν ἐνδιαφέρον, ἐπιστημονικὸν καὶ ἔθνικόν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἶναι εὐπρόσδεκτος καὶ ἐπαφελῆς πάντοτε πᾶσα εἰσφορά, ἡ ὁποία συμβάλλει εἰς τὴν πληρεστέραν διερεύνησίν του, τὴν ὑπεύθυνον ἐνημέρωσιν ἡγητόρων καὶ λαοῦ καὶ τὴν συγκρότησιν τῶν ὑπευθύνων καὶ ἄλλων παραγόντων δι' ἐπιτυχεῖς χειρισμούς, διὰ νὰ παραμῆνῃ ἀνοικτὸν καὶ νὰ ἀναμένῃ ἐν καιρῷ τὴν ἐνδειγμένην λύσιν του.

Τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπηρετεῖ ἡ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον νέα ὀγκώδης ἐργασία τοῦ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ καὶ μελετητοῦ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἱστορίας Φιλολογοῦ τ. Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Μ. Ἐκπαίδευσως κ. Ἀποστόλου Παπαθεοδώ-